

Ярослав ЧАЙКОВСЬКИЙ

РОБОТА ВІТЧИЗНЯНИХ БАНКІВ З ПРОБЛЕМНИМИ КРЕДИТАМИ ТА ШЛЯХИ АДАПТАЦІЇ ДОСВІДУ КРЕДИТНИХ ІНСТИТУТІВ КРАЇН СХІДНОЇ ЄВРОПИ

На 01.01.1999 р. загальна сума наданих кредитів суб'єктам господарювання становила 8855 млн. грн., що на 21% більше, ніж на 01.01.98 р. [1, с. 74].

Аналіз кредитної діяльності комерційних банків свідчить про погіршення якості їхнього кредитного портфеля.

У 1998 р. питома вага пролонгованих, прострочених та сумнівних до повернення кредитів збільшилася з 14,8% до 18,8%, при цьому обсяги сумнівних до повернення кредитів збільшилися майже втричі [8, с. 134].

Найбільше наданих, а також пролонгованих та прострочених кредитів припадає на великі банки (АКБ "Україна", АКБ Промінвестбанк, КБ Приватбанк, АКБ Укрсоцбанк, Ощадний банк України, Укрексімбанк, АППБ "Аваль"). За станом на 01.01.98 р. великими банками усього надано кредитів суб'єктам господарювання і фізичним особам на суму 6134,7 млн. грн., що становило 66% від загальної суми наданих кредитів по системі банків. Пролонговані кредити становили 786,8 млн. грн., або 75% від суми пролонгованих кредитів по системі банків. Прострочені та безнадійні щодо повернення кредити великими банками становили 551,7 млн. грн., або 68% від суми прострочених кредитів по системі банків [2, с. 5].

Аналіз прибутків комерційних банків свідчить про те, що найбільшу частку в структурі прибутків становлять прибутки від валютної діяльності та доходи і комісія з наданих послуг.

Основні збитки комерційним банкам приносить безпосередньо кредитна діяльність за рахунок залучення надто дорогих кредитних ресурсів і неможливості рентабельного розміщення.

Неможливість одержувати зараз прибутки інфляційного характеру вимагають від комерційних банків більш реального підходу до якості кредитного портфеля.

Виникнення проблемних кредитів зумовлено різними чинниками, найпоширенішими з яких, на нашу думку, є:

а) чинники, які не можуть контролюватися банком і перебувають поза сферою його діяльності;

б) прорахунки і помилки керівництва підприємства, яке одержало позику, або неефективна робота його трудового колективу;

в) внутрішньобанківські чинники, відсутність виробленої стратегії і тактики роботи в ринкових умовах.

Комерційними банками проводиться певна робота щодо погашення заборгованості та повернення кредитів. Головними напрямками такої роботи є звернення до правоохоронних органів за фактами неповернення кредитів, порушення кримінальних та арбітражних справ, оголошення неплатоспроможних позичальників банкрутами.

Однак, враховуючи те, що ряд комерційних банків при наданні кредитів не розглядають фінансового стану позичальника, не мають достатньої інформації про його попередню фінансову діяльність та не складають бізнес-планів погашення кредитів, подальша робота щодо повернення сумнівних кредитів є проблемною, навіть при передачі справ до арбітражного

суду чи правоохоронних органів, тому що позичальник на момент повернення кредиту (а може і раніше) мав абсолютно неліквідний баланс.

Банківська практика свідчить про те, що труднощі з поверненням кредитів, як правило, виникають під впливом процесів, що розвиваються протягом певного періоду. Вони далеко не завжди мають форми вияву, особливо на початкових етапах. Тому загроза для зниження доходності банку на ранніх стадіях реалізації кредитного договору, яка ще чітко не виявилася, але свідчить про зародження у боржника фінансових труднощів, може бути своєчасно встановлена лише кваліфікованим менеджером банку. У нього є час і можливості застосовувати заходи щодо їх попередження чи пом'якшення й захисту інтересів банку перш ніж реалізація кредитного ризику зумовить зниження його доходності. Проте невиконання боржником своїх зобов'язань перед банком не обмежується лише несплатою процентів і неповерненням позики.

По-перше, підривається репутація банку, бо велика кількість проблемних кредитів призведе до падіння довіри вкладників та інвесторів, виникне загроза неплатоспроможності банку.

По-друге, підвищення втрат від кредитних операцій викликає відплив із банку кваліфікованих спеціалістів через зниження обсягу прибутку як джерела їхнього матеріального заохочення.

По-третє, банк змушений проводити додаткові витрати, пов'язані зі стягненням проблемного кредиту.

По-четверте, певна частина банківського капіталу перетворюється у непродуктивні активи.

Робота банку з проблемним кредитом, на думку автора, може здійснюватися за такою схемою (див. рис 1).

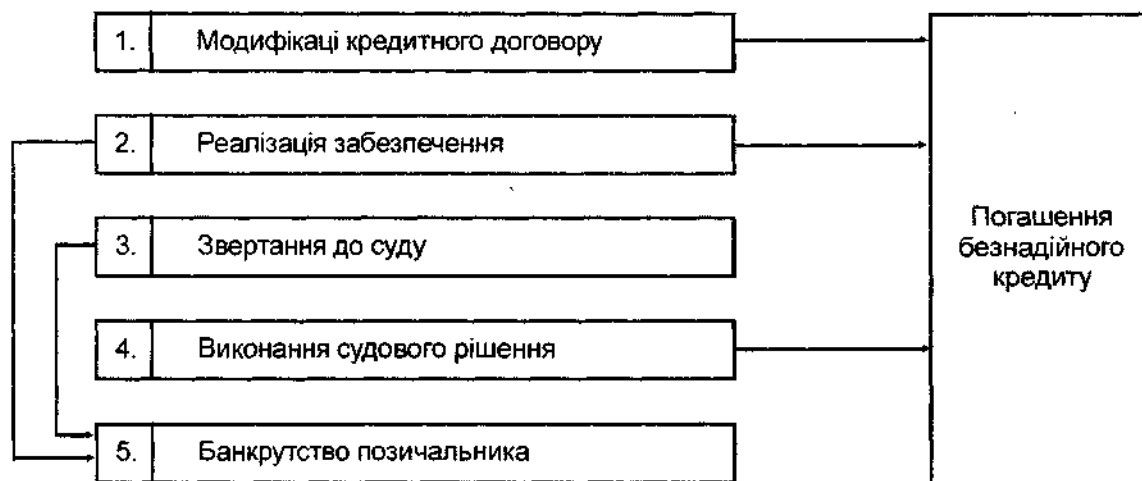

Рис 1. Робота банку з проблемним кредитом.

На першому етапі банк і позичальник співпрацюють як справжні партнери. Вони укладають додаткову (модифіковану) угоду, за якою позичальнику надається відстрочка у погашенні кредиту на період коректування своєї господарської діяльності з метою одержання коштів для повернення боргу. За домовленістю банк може виконувати різну роль. Іноді банк обмежує активність позичальника, наприклад, стосовно придбання нового обладнання чи розширення виробництва. Рестрикціям з боку банку можуть підлягати і втрати фірми на виплату грошових винагород працівникам. В інших випадках банк безпосередньо бере участь в управлінні фірмою. Це може відбуватися або у вигляді делегування співробітників банку в раду директорів компанії з наданням йому контрольних функцій, або у вигляді рекомендацій

здійснити кадрові зміни у керівництві. Фірма йде на подібні санкції, маючи надію на поліпшення свого фінансового стану. Крім цього, у модифікованій угоді може ставитися питання про додаткове забезпечення кредиту, якщо банк вважає, що існуюче забезпечення недостатньо захищає його інтереси.

Реалізація забезпечення підлягає ринковим ризикам, тому що ціна застави може змінюватися. Коливання ціни активів, прийнятих у заставу, при необхідності їх реалізації може призвести до значних втрат банку. У зв'язку з цим банк зобов'язаний чітко орієнтуватися у ситуації на ринку, коли приймає те чи інше майно в забезпечення кредиту, тобто захисту своїх інтересів.

Виконання судового рішення банк може здійснити шляхом конфіскації майна позичальника, накладення арешту на кошти боржника, що знаходиться у третьої особи. Банк може одержати також статус особи, що керуватиме майном боржника.

Результатом роботи банку з проблемних кредитів може стати банкрутство боржника. Банкрутство розглядається як виняткове вирішення питання безнадійних кредитів.

Таким чином, є два шляхи розрахунків за проблемні кредити: процедура кредиторської угоди, яка має привести до створення програми погашення кредиту, і процедура банкрутства з подальшою ліквідацією підприємства.

На погляд автора, в умовах сучасної економічної кризи в Україні банкрутство й ліквідація однозначно не можуть використовуватись як основний механізм знаходження ефективних власників для активів фінансово обтяжених підприємств, але масовість і відпрацьованість цих процесів мають зростати для того, щоб інститут банкрутства міг сформуватися належним чином.

З метою активного залучення комерційних банків до фінансового реструктурування підприємств повинен би емітувати для банків облігації, підкріплені гарантіями держави, в обмін на проблемні кредити. Після цього банки надавали б нові позики підприємствам лише під державні гарантії чи заставу, а неліквідні активи передавались би органу приватизації чи агентству реструктуризації. Останнє спробувало б максимізувати вартість активів за допомогою різноманітних технік ліквідації, продажу проблемних кредитів чи перетворення боргу на власний капітал та активних заходів щодо реструктурування.

На думку автора, програма розв'язання фінансових проблем підприємств повинна поєднувати приватизацію і фінансове реструктурування комерційних банків. Програма має досягти трьох основних цілей: реструктурування підприємств, здатних вижити в ринковій економіці й стати в майбутньому прибутковими економічними структурами; ліквідація неефективних підприємств, які не мають перспектив для довготермінового економічного зростання; ліквідація безнадійних боргів комерційних банків.

Схожі проблеми властиві багатьом країнам Східної Європи.

Активну частину балансів комерційних банків країн Східної Європи становили в основному кредити (близько 60 – 80%). У загальній їх сумі загрозливо зростала частка проблемних кредитів.

Наприклад, наприкінці 1990 р. у ЧССР проблемні кредити становили близько 20% від загальної суми кредитів усіх комерційних банків. У 1990 р. у Польщі поза балансом дев'яти найбільших регіональних комерційних банків частка проблемних кредитів у загальній сумі кредитних вкладень досягла 25%, а в одному з банків навіть 55%. Частка цих дев'яти банків становила 45% кредитних вкладень усіх комерційних банків [9, с. 88]. В Угорщині проблемні кредити становили 15% [3, с. 47].

Робота комерційних банків з проблемними кредитами ставала дедалі гострішою і невідкладною. У країнах Східної Європи для її вирішення вдавалися до комплексу заходів, які, можна поділити на 4 групи:

1. Створення спеціальних державних фінансових інститутів.
2. Упорядкування проблемних кредитів.
3. Обмін боргів підприємств на акції боржників.
4. Право банків вирішувати долю боржників.

1. З метою оздоровлення банківських систем у країнах Східної Європи було засновано спеціальні державні фінансові інститути, наділені функціями управління.

У країнах Східної Європи реалізуються програми кредитних консолідацій, які поширюються на комерційні банки та підприємства, що відповідають так званим критеріям очікування стійкого поліпшення.

На підставі директиви Міністерства фінансів Польщі до вирішення цієї проблеми залучено комерційні банки, яким надано повноваження самим класифікувати своїх позичальників на такі, що їх можна "врятувати" і такі, яких неможливо врятувати.

В Угорщині було визначено 4000 підприємств, яким загрозувало банкрутство [10, с. 70]. Спочатку з них вибрали 110 підприємств, борги яких становили понад 60% від загальної суми проблемних кредитів комерційних банків. Консолідацію цих боргів банківськими методами було покладено на Угорське АТ з інвестицій і розвитку (всі акції – державна власність). Решту боргів передали до консолідаційного фонду для їх реалізації на комерційних засадах. Одночасно було виділено комерційні банки з найбільшою сумою проблемних кредитів. Це Ошадбанк, Угорський кредитний банк, Торговельний банк і Будапештський банк. Відповідні комерційні банки з такою ж метою було виділено і в інших країнах Східної Європи.

2. Упорядкування проблемних кредитів комерційних банків реалізувалося за кількома схемами. Вибір тієї чи іншої з них залежав від ступеня безнадійності боргу, від того, з чієї вини (держави, комерційного банку) він утворився, від економічної та соціальної значимості боржника. Найчастіше застосовувалися такі схеми:

- Частка проблемних кредитів комерційних банків, заснованих за рішенням держави до 1990 р., списувалася з балансу комерційного банку. Списання проводилося в різних формах: за рахунок державного бюджету, за рахунок рефінансування центрального банку, шляхом надання дозволу комерційному банку створювати резерви на пільгових умовах.

Так, у Румунії наприкінці 1989 р. борги підприємств банкам становили 683 млрд. лей. у 1990 р. за рахунок державного бюджету анульовано проблемних боргів підприємств на 280 млрд. лей. Проблемних боргів на суму 125 млрд. лей було також покрито (але не списано) за рахунок рефінансування центрального банку. До кінця 1990 р. достроково списано проблемних боргів на суму 155 млрд. лей і на 135 млрд. лей замінено на урядові зобов'язання. Решту боргів віднесено на рахунки комерційних банків [11, с. 44].

- Проводився обмін частини проблемних боргів підприємств банкам на державні боргові зобов'язання. Ці заходи широко застосовувалися в усіх країнах Східної Європи. Наприклад, у Болгарії станом на 31.03.90 р. проблемні кредити становили 7675 млрд. левів [12, с. 110]. До кінця 1990 р. 4128 млрд. левів боргу було проведено обмін на державні боргові зобов'язання. Для решти проблемних кредитів було розроблено програму їх розпродажу за опціонами. У підготовці цієї програми взяв участь Світовий банк. В інших країнах Східної Європи умови такого обміну диференціювалися залежно від характеристики кредиту і боржника.

3. Обмін банком боргів підприємств на акції боржників (своп) застосовувався й застосовується деякими країнами Східної Європи. В Угорщині, Польщі, Чехії і Словаччині законодавчо встановлено граничні масштаби і правила обміну боргів. Комерційний банк має право придбати у визначених межах частину капіталу підприємства-боржника.

Зазвичай під час обміну виникають труднощі, пов'язані з ринковою оцінкою майна підприємств і визначенням реального курсу обміну акції підприємства-боржника. Передбачається, що з часом масштаби обміну за участі комерційних банків зростатимуть.

4. Ще один важливий оздоровчий захід полягає у наданні комерційним банкам права на власний розсуд визначати подальшу долю підприємств-боржників. Проблемні кредити можуть бути списані, переоформлені, продані іншим господарським суб'єктам, обміняні на акції підприємства-боржника, погашені шляхом розпродажу всього або частини майна підприємства-боржника. Законодавчі основи і правила з усіх цих питань прийняті і діють у Польщі, Угорщині.

У правилах визначено умови і процедури узгодження питань з основними (яким належить не менше 30% проблемних кредитів) і всіма кредиторами. Звичайно, рішення можуть прийматися лише в межах антимонопольного законодавства. Банки-організатори процесу так званого розчищення боргів підприємств і банків за цією схемою одержують за свою роботу певну додаткову плату.

Таким чином, на основі проведеного аналізу сформульовано такі заходи з удосконалення роботи комерційних банків з проблемними кредитами:

1. Конвертація боргу в частку в акціонерному капіталі реалізується шляхом прямого чи опосередкованого обміну (свопу) простих акцій в обмін на списання комерційним банком проблемного кредиту на відповідну суму. Свопи можуть мати також дещо інші умови. Комерційним банкам можуть пропонуватися також замість простих акцій привілейовані акції, облігації або інші похідні інструменти. Якщо комерційний банк зацікавлений у встановленні контролю над фінансово-господарською діяльністю підприємства, то він обиратиме прості акції, якщо ж є високий ризик банкрутства суб'єкта, то комерційний банк, можливо, вибере менш ризикові цінні папери з фіксованою доходністю, які мають пріоритет перед простими акціями під час ліквідації.

2. Конвертація боргу в інший борг. Її можна здійснювати у вигляді прямих переговорів із комерційним банком про перегляд графіка погашення чи реструктуризацію проблемного кредиту або шляхом рефінансування, тобто зміни одного комерційного банку на інший через отримання позики в нового кредитора для погашення старого проблемного кредиту. Є типова практика, коли в боротьбі за клієнтуру з розрахунково-касового обслуговування банки погоджуються погашати старі проблемні кредити перед іншими банками. Для підприємства така ситуація є доброю нагодою для поліпшення умов позики та можливістю набути більш терплячого банку і, таким чином, відстрочити виконання зобов'язань.

3. Зміна форм боргових інструментів. Якщо не знаходиться бажаних рекапіталізувати підприємство, надавши йому звичайну позику, підприємство може спробувати домовитися з банком про обмін (своп) його боргу на інший вид боргового інструменту. Наприклад, матеріалізувати безготівкову позику у вигляді відсоткових облігацій, що, можливо, дасть змогу банку підвищити ліквідність цих інструментів на вторинних ринках. Підприємство може емітувати й розповсюдити нові боргові цінні папери, а за рахунок виручки від реалізації їх частково розрахуватися з власниками цінних паперів попередніх емісій. Емісія боргових цінних паперів (окрім векселів) переважно – привілей великих підприємств.

4. Більшість проблем, з якими стикаються у процесі реформування банківських систем країни Східної Європи, властиві й Україні. Через них, а також через низку інших причин чимало комерційних банків перебувають у важкому фінансовому стані. Їх якість кредитів не завжди відповідає міжнародним нормам і стандартам. У країнах Східної Європи усі ці проблеми, як правило, вирішуються за організаційно-технічної, законодавчої та фінансової підтримки держави.

На особливу увагу заслуговує досвід країн Східної Європи у розробці державних програм оздоровлення комерційних банків. й країнах Східної Європи було вжито ряд заходів щодо кредитної консолідації комерційних банків, тобто "розчищення" проблемних кредитів.

На все це витрачаються значні кошти, в тому числі і держави (бюджету). Однак, як

свідчить досвід країн Східної Європи, ці витрати виправдовують себе: комерційні банки міцнішають, розширюються, зростає довіра до комерційних банків з боку клієнтів.

Література:

1. Бюлетень Національного банку України. – 1998. – № 12 (72).
2. Герасименко Ю. Шляхом інтеграції у світовий банківський простір. Підсумки діяльності комерційних банків України у 1997 році // Вісник Національного банку України. – 1998. – № 4. – С. 3 – 6.
3. Єрофеева Т., Пуставич Г. Основні проблеми становлення системи комерційних банків у країнах Східної Європи // Вісник Національного банку України. – 1998. – № 11. – С. 3 – 6.
4. Коваленко В. В. Особливості кредитування підприємств і організацій у сучасних умовах // Фінанси України. – 1998. – № 10. – С. 84 – 88.
5. Святко С. А. Проблемні кредити та їхній вплив на дохідність банку // Фінанси України. – 1997. – № 2. – С. 75 – 78.
6. Степаненко А. Системна перебудова банківських установ і робота з проблемними банками // Банківська справа. – 1997. – № 1. – С. 15 – 23.
7. Тинний І. Фінансова реструктуризація підприємств промислового сектора в Україні // Банківська справа. – 1999. – № 2. – С. 40 – 48.
8. Цуканова Н. Деякі підсумки роботи українських комерційних банків протягом 1998 року // Фінанси України. – 1999. – № 4. – С. 131 – 135.
9. *Transforming the Polish Economy WERY, Warsaw 1995.*
10. *Recent Economic Development in Hungary. National Bank of Hungary. Main Report, 1995.*
11. *Romania. An Economic Assessment OECD. – Paris: 1995.*
12. *Monetary and Banking Reform in Post-communist Economies. Special Report. (Edited by David M. Kemme and Andrzej Rudka: New York. – Prague. – 1994.*